

# JAK ŘÍKAT PRAVDU O DĚJINÁCH

Historie, věda, historie jako věda a Spojené státy americké

APPLEBYOVÁ  
HUNTOVÁ  
JACOBOVÁ

JOYCE APPLEBYOVÁ ♦ LYNN HUNTOVÁ ♦ MARGARET JACOBOVÁ

## ♦ JAK ŘÍKAT ♦ ♦ PRAVDU ♦ ♦ O DĚJINÁCH ♦



Historie, věda,  
historie jako věda  
a Spojené státy americké

Spojené státy americké vznikly v průběhu nemnoha let na konci osmnáctého století nejen jako samostatný stát, ale také jako svěbytný národ. Zatímco v Evropě se na národní totožnost pohlíželo jako na cosi daného, co bylo jen třeba objevit a posílit, Američané sami sebe jako národ aktivně a uvědoměle budovali a historie spolu s vědou sehrávaly v tomto úsilí ústřední roli. Tři historičky přednášející na prestižních amerických univerzitách se ve svém pojednání zabývají dějinami dějin Ameriky, nejstaršími popisy slavných revolučních dějů počínaje a současnými útoky na historickou tradici ze strany postmodernismu či feminismu konče. Amerika však není žádným světem zrcadlem: od počátku bylo její formování utvářeno vědeckým i filosofickým myšlením Evropy a tento vztah brzy začal být reciproční. Už Alexis de Tocqueville dobře věděl, že studiem Ameriky se o sobě Evropané dozvídají mnohé, co by jim jinak zůstávalo skryto. „Jak říkat pravdu o dějinách“ je v tomto smyslu dílem mimořádně podnětným: americké dědictví je velmi konkrétně také dědictvím naším, a to historicky i filosoficky.

-3426



## Obsah

Úvod .....	7
------------	---

ČÁST PRVNÍ  
INTELEKTUÁLNÍ ABSOLUTISMY

1. KAPITOLA	
Hrdinský model vědy .....	19
Počátky vědecké neutrality .....	22
Věda jako záruka pokroku a moci .....	31
Kulturní války osvícenství .....	33
Protestantská věda a americké univerzity .....	41
2. KAPITOLA	
Vědecká historie a idea modernity .....	48
Ovládnutí času a vynález modernity .....	51
Ovládnutí faktů .....	63
Imperialistická vědecká historie na Západě .....	67
3. KAPITOLA	
Historie, stvořitelka národa .....	78
Problém národní totožnosti .....	80
Historie a národní totožnost .....	84
Přirozená práva jako ideologie .....	91
Frederick Jackson Turner a jeho teze o významu pomezí .....	98
Americká historie, kapitalismus a ústava .....	100

ČÁST DRUHÁ  
ABSOLUTISMY S TRŮNU SVRŽENÉ

4. KAPITOLA	
Soupeřící historie Ameriky .....	109
„Pokrokoví historici“ a jejich revize americké historie .....	116
Perry Miller a jeho rehabilitace puritánů .....	120
Sociální historici a proměna historického zkoumání .....	123
Důsledky sociální historie pro multikulturalismus .....	128

5. KAPITOLA	
Objev hliněných nohou vědy .....	135
„Trojský kůň“ Thomase Kuhna .....	138
Filosofická výzbroj hrdinské vědy .....	140
Generace let šedesátých .....	144
Hrdinové přehodnoceni: Newton a Darwin .....	146
Pravdivost a důsledky sociální historie .....	155
Relativismus opět na scéně .....	158
Pravda bez hrdinů .....	161
6. KAPITOLA	
Postmodernismus a krize modernity .....	165
Historický rodokmen postmodernismu .....	171
Nástup kulturní historie .....	179
Postmodernismus a historici .....	183
Otázka vyprávění .....	189

ČÁST TŘETÍ  
NOVÁ REPUBLIKA UČENOSTI

7. KAPITOLA	
Pravda a objektivita .....	197
Relativistický útok na pravdu a objektivitu .....	199
Praktický realismus .....	201
Spojení mezi vědami přírodními a humanitními .....	205
Nová teorie objektivitý .....	207
Psychologická dynamika poznávání .....	213
Vyprávění a jazyk .....	214
Textovost textu .....	217
8. KAPITOLA	
Budoucnost historie .....	222
Historie a věda po skončení studené války .....	222
Pragmatismus, praktický rozum a veřejná sféra .....	231
Budoucnost multikulturalismu .....	239
Neviditelná moc struktur v minulosti .....	247
Shrnutí .....	250
Poznámky .....	253
Jmenný rejstřík .....	269



*Naším studentům a učitelům*

## Úvod

Ve Spojených státech se dnes vysokoškolským vzděláním může chlubit nersrovnatelně vyšší počet lidí, než tomu bylo v kterékoli jiné zemi kdykoli v minulosti. Američané by tudíž měli vědět spoustu věcí a oni je skutečně vědí. Navzdory tomu bezmála každý postrádá důvěru v hodnotu a pravdivost poznání, a obzvláště je tomu tak v případě poznání historického. Kdysi dávno jsme mívali jedno jediné vyprávění o národních dějinách a většina Američanů je přijímala jako součást svého dědictví. Dnes se klade čím dál tím větší důraz na rozmanitost etnických, rasových či sociálně-pohlavních (*gender*) zkušeností a panuje hluboký skepticismus stran toho, zda je vůbec vyprávění o historických triumfech Ameriky něčím více než sebeoslavnou fabulací, která jen zakrývá nadvládu elit. Dějiny se tak otřáslly hluboko ve svých vědeckých a kulturních základech a došlo k tomu právě v období, kdy začaly být zpochybňovány i tyto základy samotné.

Od konce druhé světové války vzrostl počet studentů amerických vysokých škol více než pětinasobně, z 2 338 000 roku 1947 na 13 043 000 roku 1988. Ještě dramatičtěji se zvýšil podíl studujících žen: z 29 na 54 procent. Roku 1988 představovali muži a ženy jiné než bílé barvy pleti plných 19 procent univerzitního studentstva.<sup>1</sup> Mnozí z těchto nových studentů – zvláště ti, kdo pocházejí ze skupin, jimž dříve býval přístup na vyšší úroveň kulturního života národa upírán – s sebou na univerzity přinesli nedůvěru k převládajícím intelektuálním předpokladům o minulosti Ameriky. Mnohem menší dojem na ně dělal také model objektivní vědy vyvozený z přírodních věd, který od devatenáctého století zcela převládal. Tento skepticismus – dříve nanejvýš otázka úzké skupinky filosofů, avšak nyní všeobecně rozšířený náhled – způsobil, že si vysokoškolští učitelé začali být intelektuálními tradicemi, které svým studentům předávali, podstatně méně jisti. Ve filosofických základech západní kultury se pomalu začínala otevírat hrozivá trhlina.

I my tři jsme do značné míry produktem bezprecedentního rozšíření vysokoškolského vzdělání, k němuž ve Spojených státech došlo. Tak jako mnozí jiní, i my jsme k akademické kariéře přistupovaly v roli outsiderů. Zvláště citlivě jsme si uvědomovaly způsoby, jimiž byly nároky na objektivitu užívány s cílem zabránit nám v plné účasti na veřejném životě národa; tento osud sdílely i mnohé další příslušnice našeho pohlaví a poznali ho i lidé náležející k dělnické třídě



či k menšinám. Oceňujeme tedy, že skepticismus a relativismus poskytuje outsiderům možnost klást důležité otázky takovým způsobem, který hraje zásadní roli v procesu napravování křivd nespravedlivého omezení přístupu.

V době, kdy naše generace studentů dospěla a její příslušníci začali sami působit jako vysokoškolští učitelé, důvěra v jistoty minulosti již téměř bezzbytku zmizela. Lidé už dávno přestali věřit, že by nějaký druh poznání (včetně poznání dějin) mohl být utvářen v souladu s přírodovědeckými metodami zkoumání, anebo že by vědecký pokrok a technologický rozvoj byly něčím jednoznačně žádoucím – zkrátka čím více, tím lépe. Tam, kde bezhodnotovou vědu dříve vítali jako nositelku naděje na udržitelný pokrok, dnes již přemýšliví lidé nehodlají jen tak přijímat ani nezpochybnitelnou, povznášející a poučnou pravdu o minulosti Ameriky, ani blahodárny vědecký pokrok. Je to, jako by se nám – ženám, menšinám a manuálně pracujícím – otevřelo vysokoškolské vzdělání v tentýž čas, kdy jsme ztratili filosofické základy, které sebevědomí vzdělaných lidí do té doby podepíraly.

Každý, kdo někdy vyučoval na dnešních amerických univerzitách a bylo mu zdvořile řečeno, slovem či gestem, „to je jen váš názor, profesore“, jistě ví, že skepticismus týkající se všeho, smyslem amerických dějin počínaje a hodnotou vědy konče, je vskutku na pořadu dne. A pro případ, že by snad studenti nedokázali tento postoj dostatečně jasně vyjádřit, existuje dnes ještě zvláštní typ filosofů, podle jejichž mínění všechno závisí na tom, kde člověk zrovna stojí, takže pravda znamená to, čemu náhodou věříte, a závisí proto na „stanu“, jež při svém putování společenským prostorem obýváte.

Tato kniha se staví tváří v tvář naší současné nejistotě stran hodnot a hledání pravdy; obrací se také k některým nedávným sporům nad otázkami objektivního poznání, kulturní rozmanitosti a politických požadavků kladených na demokratické vzdělávání. Právě tyto cíle sledujeme, když zaměřujeme pozornost na projekt historie a tážeme se po tom, co vlastně lidé mohou o minulosti zvědět a jak by jim toto poznání mohlo pomoci pochopit současnost. Ústřední tezí knihy je, že skepticismus a relativismus v otázce pravdy, a to nejen v přírodních vědách, nýbrž stejně tak v historii a politice, je plodem nezadržitelné demokratizace americké společnosti. Vysokoškolské vzdělání se otevřelo bezmála všem, kdo o ně usilují, došlo k přepsání americké historie z nejrůznějších kulturních perspektiv a věda byla svržena z trůnu zdroje a vzoru veškeré pravdy – to všechno jsou navzájem spolu související jevy. Není tudíž zcela určitě žádná náhoda, že se odehrály téměř současně.

V desetiletích po druhé světové válce došlo postupně ke svržení starých intelektuálních absolutismů, totiž přírodních věd, vědecké historie a dějepisců ve službách nacionalismu. Na jejich místo – skoro jen jako nějaké dočasné

opatření – dosadila poválečná generace sociologii poznání, záznamy nejrůznějších etnik a historii založenou na skupinových či sociálně-pohlavních identitách. Ženy, menšiny a dělníci zalidňují americké a západní dějiny a zaujímají v nich místa, která měli dříve neomezeně vyhrazena hrdinové, géniové a státníci – ikony řádu a statu quo. Poválečná generace zpochybnila ustálené kategorie, které předtím přemýšliví lidé přijímali jako rozumné, a odpřirodnila společenské chování, o němž se dlouho soudilo, že je zakódováno v nejhlubší struktuře lidství. Jako příslušnice této generace se často a někdy dokonce i rozloženě tážeme: Čí historie? Čí věda? Čím zájmům ty ideály a příběhy slouží? Vypovídáme válku všem nárokům na všeobecnost vyjadřovaným frázemi typu „Lidé jsou...“ a „Věda nám přirozeně říká...“ či „Jak všichni víme...“

V protikladu ke kritikům, kteří bědují nad blížícím se zánikem západní civilizace, jenž je údajně způsoben demokratizací vzdělání, stavíme se za všechny náhledy a revize, které tato demokratizace umožnila. Přijímáme za svůj zdravý skepticismus a vítáme výzkum, který položil základy multikulturního přístupu k lidským dějinám. Zároveň však také odmítáme cynismus a nihilismus, jež současný relativismus často provázejí. Jedná se nám o vizi minulosti a o intelektuální postoj k přítomnosti, které by podpořily stále demokratičtější společnost. Chceme-li tohoto cíle dosáhnout, považujeme za nezbytné postavit se čelem k současným kontroverzím nad otázkami národních dějin, vědecké integrity a možností dobrat se v lidském poznání minulosti pravdy a objektivitu.

Ohledně tu vyvstává množství otázek. Potřebují vůbec Američané poznání dějin, a pokud ano, číh dějin a z jakých důvodů? Je historie vědou či uměním? Je historie v nějakém smyslu vždy propagandou? Odpovědi na takové otázky mohly svého času vzdělaným lidem připadat samozřejmé, avšak dnes již samozřejmé nejsou. Jisté se ovšem zdá být přinejmenším jedno: skutečně málokdy v minulosti byly dějiny předmětem takové kontroverze. V zemích bývalého komunistického bloku svrhávali občané nedávno s velikým nadšením sochy Lenina a dalších zdiskreditovaných národních hrdinů, zatímco mnozí profesori historie i jejich učebnice byli odstraňováni, neboť se soudilo, že jsou beznadějně otráveni marxistickou ideologií. Když se represivní vlády, lhostejno zda pravicové či levicové, zhroutlí a ztratí moc, občané si pospíší, aby historické doklady předchozích zločinů těchto vlád zůstaly zachovány a aby tím byla opevněna obecná vůle znovu ustavit stát.

Protože historie a historické doklady bývají pro vědomí národní identity tak zásadně důležité, tyto doklady se samy o sobě často stávají ohniskem sváru. Je to zřejmé například ve znepokojující snaze některých extremistických skupin popřít skutečnost Hitlerova konečného řešení. Institut pro historická



přezkoumávání (*The Institute for Historical Review*) si například zaplatil reklamou v univerzitních i profesionálních časopisech po celé Americe, v níž vyzývá k historickému zkoumání, které by zpochybnilo fakta o systematické genocidě Židů v nacisty okupované Evropě. Lidé stojící za touto organizací dokázali představit svou věc na veřejnosti i přesto, jak výstřední ve skutečnosti je, protože užili organizačních termínů naznačujících objektivitu („Institut toho či onoho“ nepochybně zní neutrálněji než například „Skupina pro neonacistickou a anti-semitskou propagandu“) a zneužili zákony, jež mají zajišťovat svobodu slova. Jakmile jsou lži tohoto typu několikrát zopakovány v tisku a v elektronických médiích, začnou znít jako bona fide otázky, o nichž je třeba diskutovat.

Záležitost s tímto „Institutem“ je jen krajním příkladem obecnější soustavy problémů týkajících se účelů a zodpovědnosti dějin. Ve Spojených státech se nedávna kontroverze nad dějinami soustředila na otázku učebnic. Kritici velmi pozorně prohlíželi učebnice předepsané pro nejrůznější úrovně vzdělávacích institucí a zjistili, že jsou často eurocentrické, rasistické, sexistické a homofobní. Prohlásili, že se v nich vypráví především o úspěších mrtvých bílých evropských mužů, místo aby se v nich ukazovaly také příspěvky žen, menšin, homosexuálů a dalších utlačovaných a upozaďovaných skupin. Americké učebnice údajně podporují nejhorší rasové a sexuální stereotypy, místo aby dětem a mladým lidem naopak pomáhaly uvidět, co je těmito předsudky zakryto. Byly proto nově zřízeny celé týmy autorů, které měly dát vzniknout historiím napsaným z perspektiv, o nichž se soudilo, že budou ve větším souladu s hodnotami sociálně diverzifikované společnosti.

Stoupenci multikulturalismu, jak se teď tomuto hnutí říká, bývají sami očerňováni jako propagandisté se sklonem zastrašovat druhé; politicky motivované interpretační linie si prý váží více než pravdy. Bývají obviňováni z toho, že úmyslně zveličují příspěvky menšinových skupin, aby tak těmto menšinám umožnili pohlížet samy na sebe pozitivněji, a to na úkor nestranosti a obecného pocitu národní totožnosti. Státní komise, profesionální konference a vládní úředníci, všichni vydávají své zprávy a výsledkem je, že veřejnost je střídavě zmatena, popuzena a upoutána. Má snad historie vytvářet etnickou hrdost a sebevědomí? Nebo by měla spíše přinášet nějaký druh objektivní pravdy o minulosti? Je zapotřebí historii ustále znovu a znovu přepisovat, aby se tak zabránilo rozšiřování rasových a sexuálních stereotypů? Anebo by měla zůstat vysoko nad zmatky dnešních politických a sociálních problémů? Je vyučování souvislým národním dějinám pro demokracii něčím, bez čeho se neobejde? Je útok na tradiční historii jen dalším příznakem zákeřného nového barbarství, které číhá za branami a jde mu o to, znehodnotit poznání a popřít možnosti pravdy?

Tento rozruch kolem historie musí být skutečným překvapením pro mnohé dospělé, kteří si své přednášky z historie pamatují – pokud si je vůbec ještě pamatují – jako dlouhou řadu jmen, dat a událostí, spíše než jako místo debat o etnické a národní totožnosti. Veliké současné dilema relativismu zatáhlo doprostřed potyčky i historii. Má snad každá skupina či každý národ svou vlastní verzi pravdy? Je jedna historie stejně dobrá jako jiná? Jakou roli hraje historik, pokud pravda závisí na postavení autora?

Ujasněme si nejprve, čemu věříme my, autorky této knihy. Skepticismus je badatelské stanovisko a zároveň i filosofický postoj. Už od starověkých Řeků se tvrdí, že určitá dávka skepse je při hledání pravdy nezbytná, skepticismus může lidem dodávat odvalu poznávat a nevykloučovat přitom možnost, že se sami mohou dopouštět chyb. Na druhé straně naprostý skepticismus působí velmi zhoubně, protože je tak zpochybněna i samotná schopnost soudit a dospívat k závěrům.

Skepticismus je ve skutečnosti zabudován do nehlubších základů západní kultury. V době osvícenství v osmnáctém století už byla jistá dávka skepse obecně považována za nezbytnou pro každého skutečného intelektuála. Denis Diderot, jeden z vůdčích myslitelů osvícenství, prohlašoval: „Vše je třeba zkoumat, vše je třeba probrat a prověřit bez výjimky a bez ohledu na něčí jemnocit.“ V novém věku, jehož příchod Diderot ohlašoval, mají myslitelé povinnost „nemilosrdně rozdupat“ staré tradice a zpochybňovat všechno, co překáží volnému myšlení.<sup>2</sup> Od té doby již nikdy nic nebylo přijímáno jako dané či nezpochybnitelné, ani klasikové, bible či učení církve a státu.

Relativismus, moderní důsledek skepticizmu, je názor, podle něhož pravda v nějakém konkrétním tvrzení závisí na postavení osoby, která je pronáší. Právě relativismu vděčíme za obecný nedostatek důvěry ve schopnost dobrat se pravdy, anebo dokonce i prokázat, že vůbec něco jako pravda existuje. Relativismus vede tedy přímo ke zpochybňování ideálu objektivity, poněvadž podkopává víru, že lidé jsou schopni opustit sebe sama, aby se tak dostali k pravdě. Závise-li pravda na stanovisku pozorovatele, jak potom může existovat nějaká transcendentní, univerzální či absolutní pravda, anebo alespoň pravdy, které by platily pro celé skupiny lidí a po dlouhé generace? My však tvrdíme, že pravdy o minulosti jsou možné, třebaže snad nejsou absolutní, a tudíž stojí za to o ně zápolit.

Zkušenosti druhé světové války s jejími strašnými zbraněmi, jaké nikdy předtím nebyly použity, a genocidní politikou nacistického režimu pokrok skepticizmu a relativismu dočasně zbrzdily. Vyvražďování Židů zřejmě ukazovalo, že absolutní morální měřítko jsou nezbytná a kulturní relativismus



dosáhl svých hranic v táborech smrti. Období klidu však nebylo dlouhé. Přes omezení uložená svědomím se převalily další vlny pochybností a začaly dorážet na útesy příkázání západní filosofie. Atomový věk, který se počal roku 1945, a narůstající vzájemná provázanost mezi nejvyšší vědou a nejvyšší vládou zpochybňovaly nezaujatost vědy samotné. Americké hnutí za občanská práva a protesty proti válce ve Vietnamu podobně zpochybnilo zase schopnost vědců, státníků a profesorů vzepřít se svým vlastním rasovým a politickým předsudkům. Jak upozorňovali ekologové, moderní věda ve jménu pokroku vynalezla nástroje masového ničení a průmysl znečišťuje životní prostředí. Ve dvacátém století vyprodukovala západní civilizace technicky nejdokonalejší genocidu, jakou kdy dějiny spatřily. Dávno se už nevěří, že pokrok, demokracie, objektivní poznání a sama modernita pochodují jednotným krokem za společným cílem, jímž je obohacení lidstva.

Nepíšeme proto, abychom ronily slzy nad úspěchy skepticismu a relativismu. Tyto postoje utvářely nás samotné, tak jako všechny kolem nás. Před obdobím konce šedesátých a počátku sedmdesátých let, kdy jsme získaly svá první místa na univerzitách, bylo ovšem na nejvlivnějších katedrách historie po celé zemi jen velmi málo žen. V tom smyslu patříme tedy mezi barbary, nad jejichž proniknutím do akademie dnes mnozí nepřátelští kritici tolik bědují. Svržení dříve posvátných intelektuálních ikon z jejich trnů jsme nejen přihlížely, nýbrž samy jsme se na něm aktivně podílely. Vyškolili nás, abychom užívaly „vědeckých“ metod, a tak jsme zpochybňovaly zděděné a tradiční výklady dějin jak amerických, tak i evropských. Dokonce jsme, snad i trochu nevděčně, zpochybňovaly nároky vědy na nezaujatou pravdu a nestrannou objektivitu. Ovlivnili nás filosofové dvacátého století, jejichž nové teorie jsme pak uplatňovaly na starší filosofické předpoklady – jak liberální, tak i marxistické – stran toho, jak vlastně dějiny fungují; objevily jsme, že tradiční interpretace nepostačují. Můžeme-li se teď k něčemu přiznat, užívaly jsme skepticismus a relativismus jako nástroje (někdo by asi mohl říci zbraně) ve snaze zformovat nové porozumění minulosti.

I přesto na skepticismus a relativismus pohlížíme jako na meče s dvojitým ostřím. Dají se používat proti vládnoucí moci s cílem prosadit větší inkluzivitu, avšak mohou také ranit ty, kdo jsou skutečně rozhodnutí usilovat o nějaký druh poznání, ať už je jeho předmětem cokoli. Tyto postupy mohou naznačovat, že poznání minulosti je prostě jen ideologická konstrukce, která vždy slouží konkrétním zájmům, takže dějiny se pak jeví jako řada mýtů ustavujících či posilujících určité skupinové totožnosti. Skeptici a relativisté neohroženě prohlašují, že věda je všehovšudy společenskou konstrukcí nebo řadou lingvistických konvencí, složitou matematicky zakódovanou mocenskou hrou

s jediným cílem, totiž zajistit Západu rozhodující přístup k bohatství, jež tato Země nabízí.

Chceme postoupit dále, za tento druh skepticismu, avšak zároveň se neohláme vzdát pluralistického a komplexního chápání nás samých jako Američanů a lidí Západu. Činíme tak pozorným zkoumáním způsobů, jak historici psali v minulosti a jak píší dnes. Protože chceme potvrdit dosažené úspěchy historiografie přírodních věd, společenského pokroku i národních cílů, stavíme se jak proti relativistům na levici, tak i proti obhájčům statu quo ante, kteří stojí obvykle spíše vpravo.

Věříme, že složité otázky, jež byly v nedávných debatách o dějinách veřejně položeny na stůl, může chápat každý, kdo si o nich bude ochoten přečíst nějakou knihu. Je-li veřejnost zmatena v otázce smyslu historie jakožto předmětu zkoumání, pak za to alespoň z části odpovídají historici. Z toho důvodu je na čase, abychom se my historici chopili své odpovědnosti a začali vysvětlovat, co to vlastně děláme, jak to děláme a proč stojí za to, abychom to dělali. Není to navíc jen veřejnost, kdo je v otázce statusu a role historie zmaten. Většina studentů historie na nižším stupni univerzit má jen malé ponětí o povolání historika nebo o tom, jak se jejich učitelé vlastně dozvěděli věci, o nichž dnes přednášejí. Není třeba zdůrazňovat, že situace na středních školách je ještě politováníhodnější, neboť historie se tam často ztrácí v obecných seminářích ze společenských věd. Navíc bývá vyučování historie na všech stupních obvykle chápáno spíš jako předávání informací o nějakém konkrétním předmětu než jako výchova k určitému způsobu uvažování o minulosti.

Konečně, profesionální historici – a to je asi vůbec nejpřítomnější – se natolik bezvýhradně přizpůsobili požadavku publikovat, že na všeobecné debaty o smyslu své práce už nemají čas ani chuť. Otázky po významu vědeckých modelů pro hledání historické pravdy nebo úlohy historie při utváření národní totožnosti – máme-li jmenovat dvě ústřední témata této knihy – jsou často historiky pomíjeny jako pro jejich práci bezvýznamné; za svůj úkol přitom tito lidé pokládají bádání v archivech a sepisování odborných knih a článků. Otázky týkající se relativismu, pravdy a objektivit bývají odkazovány filosofii dějin, popřípadě ponechávány pozornosti těch nemnoha historiků, většinou se specializujících na dějiny myšlení, kteří se ke svému zájmu o záležitosti toho druhu veřejně přiznali. Mnozí historici mají za to, že debaty se kvalifikovaně mohou zúčastnit pouze ti, jimž se dostalo jakéhosi zvláštního poznání, i když si samozřejmě uvědomují, že spory o vztah mezi historií a přírodními vědami, beletrií a národní identitou upoutávají pozornost širší veřejnosti. Nepíšeme ovšem proto, že bychom snad samy sebe považovaly za nadřazené historikům, kteří se těmto záležitostem v minulosti vyhýbali;



pocházíme přece ze stejné profesionální kultury. Doufáme však, že povzbudíme širší diskusi o záležitostech, které se týkají každého z nás.

Naše záměry v této knize jsou sice jednoduché a přehledné, ale zároveň i ctižádostivé. Rády bychom širokému čtenářstvu, studentům historie i profesionálním historikům poskytly jakýsi základní přehled debat, které se v současnosti vedou o vztahu mezi historií a vědeckou pravdou, objektivitou, postmodernismem a politikou identity. Načrtáváme zde směr úvah nad těmito záležitostmi, o němž doufáme, že poskytne nové odpovědi. Žádná z nás se na filosofii dějin nijak zvláště nespécializuje. Všechny jsme získaly vzdělání jako historičky v konkrétních oblastech historického bádání, a ve svém rozboru obecných debat nad otázkami dějin na konci dvacátého století toto své vzdělání uplatňujeme.

Snažíme se sice zformulovat přístup, který by byl široký a inkluzivní, naše argumenty však i přesto mohou někteří lidé shledat nepřijatelnými. Ale tak to už v současném kulturním klimatu vyhoceném kritiky a karikaturisty na obou koncích politického spektra chodí: nikdy netrvá příliš dlouho, než se někdo urazí. Kulturních konfliktů v západním intelektuálním životě přibývalo už od chvíle, kdy *philosophes*, jak se říká vůdčím představitelům osvětenství, zaútočili proti duchovenstvu. Jsou-li kulturní rozdíly normou, bylo by bláhové psát knihu zabývající se kulturními záležitostmi v očekávání jejího pokojného přijetí. K určitému pokroku však došlo: přinejmenším na Západě už knihy (anebo jejich autory) nikdo nepálí, přestože případ Salmana Rushdieho představuje skutečnou zatěžkávací zkoušku oddanosti svobodě slova na straně vydavatelů, knihkupců i vlády.

Historici ze všeho nejlépe dovedou poukazovat na důležitá spojení s minulostí s cílem objasnit současné problémy a budoucí možnosti. My doufáme, že se nám podaří ukázat, jak historici svůj úkol pojímali v minulosti, a obzvláště, jak se jejich úloha posunula od vyprávění prostého příběhu k hledání odpovědi na složité soustavy otázek týkajících se lidské zkušenosti. Ctižádost historie se s časem změnila a rozšířila, takže dnes zahrnuje obecné otázky historického vývoje – což je samo o sobě nová idea, jež se objevila teprve v osmnáctém a devatenáctém století. Avšak jak rostla ctižádost historie, nabývaly na významu také otázky po její schopnosti vyprávět nějaký příběh s jistotou.

Dilemata, jež s sebou přináší skepticismus a relativismus, vděčí za svou mimořádnou aktuálnost demokratizaci univerzit. Relativismus je dnes tématem ve všech oblastech poznání, přírodními vědami počínaje a literaturou konče. Kritici tzv. „uzavírání americké mysli“, které na amerických univerzitách údajně způsobili noví „radikálové v akademických talárech“, mají přinejmenším v jednom ohledu pravdu: studenti, kteří byli s otevřenou náručí přijímání

v šedesátých letech, kdy počet posluchačů rok od roku dramaticky vzrůstal, se dnes už nezřídka stali řádnými profesory a získali si postavení, v nichž mohou ovlivňovat programy přednášek, požadavky vznášené vůči studentům a budoucnost univerzit vůbec. „Barbaři“ už nejsou za branami: přestože asi ještě neovládají rozpočty, jsou už členy nejdůležitějších univerzitních výborů, zodpovídají za mnohé z nejdůležitějších a nejnavštěvovanějších přednášek a stali se autory některých mimořádně vlivných knih. Relativismus a skepticismus učinili tito lidé volně směnitelnou měnou intelektuálního života.

Jak se chystáme ukázat, demokratická praxe v historii podporuje skepsi vůči převládajícím názorům, avšak zároveň šíří víru ve skutečnost minulosti a v její poznatelnost. Převážít tuto rovnováhu na jednu či druhou stranu by znamenalo rezignovat na boj o osvětení. Otevřenost tváří v tvář napětí mezi jistotou a pochybností odpovídá sklonu demokracie stále se rozšiřovat; tato otevřenost pak pro změnu závisí na jisté verzi vědeckého modelu poznání založené na víře ve skutečnost minulosti a v lidskou schopnost vstupovat s ní ve styk; ta napomáhá ukáznit naše poznání, protože se neustále dožaduje odkazů na něco mimo lidskou mysl. V demokracii historie vyrůstá z vůle prokazovat a sdělovat pravdy.

Dokonce i v demokracii v sobě historie nezbytně zahrnuje prvek moci, totiž pravomoc vylučovat, neboť jakékoli dějiny vždy budou něčimi dějinami, jež vypráví někdo konkrétní ze svého stranického stanoviska. Přesto však má vnější skutečnost moc vnutit lidské mysli sama sebe: minulé skutečnosti zůstávají trvale přítomny v záznamech nejrůznějšího druhu, k jejichž výkladu jsou historici školeni. Úsilí prokázat historickou pravdu jako takovou s sebou přináší vzájemnou úctu: nikdo si nikdy nemůže být zcela jist, že jeho či její výklady jsou s konečnou platností pravdivé, a proto musí každý naslouchat rovněž hlasům ostatních. Všechny historie jsou dočasné; poslední slovo nebude mít žádná z nich.

Jak doufáme, na stránkách, které následují, budeme schopny ukázat, že demokratická praxe v historii – v níž zaznívá stále silnější sbor hlasů – nabízí ty nejlepší možnosti dobírat se smyslu světa. Představíme rovněž nový způsob myšlení o objektivitě, který bude obhajovat ústřední postavení vědy v západní kultuře a hledání pravdy. Existují nejlepší důvody, proč by Američané (a vlastně i příslušníci všech západních národů) měli dále prohlubovat svou věrnost pluralistickému vzdělání a nadále přezkoumávat příběhy, které je definují jako národ. Avšak národní historie jsou stále nutné a stejně tak i víra v konečný smysl vzdělání, jímž je ukázněné hledání pravdy, kterou by mohly užívat všechny národy.



slova „hmota“, na mysli měl přítom entitu bez života či vůle, a tak tomu bylo už dříve, než pojal myšlenku samostatné a dynamické gravitační síly ve vesmíru. Slova jako „síla“, „vesmír“ a „Bůh“ přitom musela mít svůj význam typický pro Newtonovo uvažování, a tudíž i pro jeho dobu. To však neznamená, že nevěříme-li ve dvacátém století spolu s Newtonem v hmotu „hrubou a hloupou“, nejsme s to chápat a ještě dále tříbit zákon všeobecné přitažlivosti. Anebo si vezměte Darwina. Když se seznámil s důkazy existence vymřelých druhů, uměl si představit náhodné přežívání částečně i proto, že viděl tvrdé každodenní podmínky všude ve společenském světě, v němž o něj samého bylo dobře postaráno. Žádný z těchto historických postřehů nepodtrhuje pravdivost evoluční biologie či newtonovské mechaniky; oba nabízejí historickou perspektivu hermeneutické situace, v níž byly tyto pravdy objeveny. Pravdy lidskými bytostmi často tvrdě vybojovávané mohou i navzdory tomu, jak hluboko snad vězí v čase a v jazyce, představovat spojence poskytující nám útěchu. V nejtemnějších okamžicích tohoto století uchránily mnohé před zoufalstvím. Historizace kteréhokoli okamžiku nemusí a neměla by znamenat rezignaci na pravdy, jež lidé v tom okamžiku objevili. Vskutku, historizace zahrnuje napodobení jejich cesty a hledání jiných druhů poznání, poznání historického.

V důsledku takového hledání se absolutistická hrdinská věda, kterou dvacátému století odkázali její zapálení stoupenci ze století minulých, dostala pod palbu. V poválečném období musela být – už kvůli roli, kterou věda a technologie sehrávala ve válečném úsilí – i samotná podstata vědy rozpitvána a přehodnocena. Žádnému konkrétnímu poznání nadanému takovou mocí a žádné skupině mužů (či žen) s takovou vládou nad dostupnými zdroji (z nichž některé bývají nutně drženy mimo pohled veřejnosti) nesmělo být umožněno vyhnout se zkoumání a zpochybňování; obraz hrdinské vědy tak našel své obrazoborce. Avšak nikoli navzdory, nýbrž naopak díky všemu tomu, co dnes známe jako nehrdinskou a hluboce společenskou podstatu vědeckého hledání pravdy, zůstává věda stále v samém středu podniku, v němž jde o poznání. Demokratická společnost s kořeny v osvícenství závisí na umístění vědy a na potvrzení, které poskytuje schopnosti člověka samostatně a úspěšně uvažovat o předmětech mimo jeho mysl, i když uznáváme sociální a ideologické rozměry veškerého poznání.

## 6. KAPITOLA

## Postmodernismus a krize modernity

Od počátku šedesátých let dvacátého století začaly některé nové trendy v psaní historie spojovat síly s probíhajícími společenskými a politickými transformacemi na obecnější úrovni s cílem svrhnout z trůnu mnohé z odedávna ustavených absolutismů určujících podstatu toho, co pro Američany znamená být národem, a s nimi i jistotu poskytovanou hrdinským modelem vědy. Sociální historie podkopala americkou národní jednotu, protože vyprávěla o soupeřících a navzájem se tvrdě střetávajících etnických a rasových skupinách, jejichž zkušenosti přestalo být možné úhledně včlenit do jediného scénáře oslavujícího v zásadě bílý protestantský národ. Mnozí si kladli otázku, zda se tam dají vůbec nějak včlenit. Stále narůstající počet sociálních historiků zpochybňoval také sebeuspokojení a hrdost vyvolávající vyprávění o vynalézavém jednotlivci (pokaždé šlo o muže), který se vždy a za všech okolností spoléhá jen na sebe, sám za sebe se rozhoduje a šťastným řízením tak přispívá i k růstu amerického kapitalistického hospodářství. Podobně také sociální historie vědy ukazovala, že dokonce i hrdinové a géniové vědy žili životy zcela ponořenými do společenských a politických vztahů své doby. Newton a Darwin by nikdy nezformulovali teorie tak všeobecné platnosti, kdyby nebyli tlačeni a taženi náboženskými, politickými a sociálními zájmy. Tak jako vytvoření národa, i věda měla náhle smysl jedině v sociálním kontextu.

Jak se nejspíš dalo očekávat, sociální historikové, kteří zpochybnili základy americké víry v sebe sama (a všeobecně vzato, rovněž víry celého Západu), se brzy stali terčem útoků, jež na ně byly vedeny především z pravé části politického spektra. Obháje tradičního pohledu na americké dějiny a západní kulturu odsuzovali tuto novou generaci historiků pro údajný cynismus, s nímž přistupovala k americkým národním hodnotám a k hodnotám Západu vůbec. Kritický postoj údajně brání novým historikům vyprávět americký národní příběh náležitě povznášejícím způsobem a vysvětlovat jím transcendentní hodnoty Západu. Gertrude Himmelfarbová vznesla například proti sociálním historikům dosti zásadní obvinění z toho, že „znehodnocují politickou sféru“, a tím zostuzují historii, a dokonce i samotný rozum. Tvrdila, že „revoluce v rámci oboru“, kterou zastánci sociální historie provedli, podkopala racionalitu historickému podniku vlastní. Sociální historici byli vinní, neboť se



zaměřili na iracionální a neracionální infrastruktury života – ekonomickými zájmy zákonodárců počínaje a jídelními zvyklostmi prostých lidí konče – spíše než na „ústavy a zákony, jež lidem umožňují řídit své záležitosti racionálním způsobem“.<sup>1</sup>

Lynne V. Cheneyová, předsedkyně Národní nadace pro humanitní předměty (*National Foundation for the Humanities*), ve své kongresové zprávě z roku 1988 málem obvinila z nedávného poklesu zájmu o historii mezi studenty v nižších ročnících amerických univerzit sociální historii jako takovou. Studenti dnes nechápou význam studia dějin, prohlásila, protože stále narůstající specializace jednotlivých oborů a fascinace kvantitativními technikami – jedno i druhé sehrálo v rozvoji sociální historie klíčovou roli – podkopaly nezbytný smysl pro jednotný cíl vzdělávání. „Krise“ humanitních předmětů, „izolace“ a „zmatení“, jež mezi badateli nalezla, jsou podle Cheneyové způsobeny politizací. Humanitní předměty byly přivedeny k tomu, aby se omezily na „obhajobu tvrzení, že pravda – a krása a znamenitost – nejsou mimo čas, nýbrž jde jen o přechodné koncepty, nástroje užívané některými skupinami k tomu, aby si udržely ‚hegemonii‘ nad jinými.“<sup>2</sup> Sociální historie byla tak hluboce zapletena do celkové debaty o západní kultuře.

Tyto útoky zasadily sice sociální historii velmi citelné rány, avšak zabít ji nedokázaly. Sociální historie byla založena na předpokladu, že více vždy znamená lépe: je-li o životech obyčejných lidí, dělníků, žen a otroků (a o hodnotách a názorových systémech vědců) známo více, bude naše líčení minulosti úplnější. Sociální historici se proti standardům objektivitě ani proti kodexům profesionálního vystupování nikdy nebouřili, nýbrž právě naopak: využívali tyto standardy k útoku proti tradičním interpretacím, které na okrajové nebo nonkonformní historické skupiny prostě nebraly ohled.

Sociální historikové od počátku doufali, že se jim podaří doplnit záznamy a nabídnout tak obsažnější obraz minulosti, ovšem k hlavním výsledkům jejich práce patřilo odhalení toho, do jaké míry byly ve skutečnosti starší historie omezené. Jejich úsilí tak vlastně upozornilo na skutečnost, že psaní historie bylo odjakživa velice ideologickou záležitostí. Příběh o „jediném národu před Bohem“ například posloužil zájmům některých členů tohoto národu, avšak nikoli všech. Americká historie – a historie západní civilizace všeobecně – se bez větších potíží dala pojímat jako politická propaganda vládnoucích elit. Novou sociální historii mohli využívat (a někdy ovšem i zneužívat) ti, kdo prohlašovali, že historie už nemůže předložit jediný národní příběh, že je pokaždé nutně stranická, politická, propagandistická a vlastně i mýtická. Je ironií, že práce sociálních vědců poskytla ve svém důsledku podporu argumentu, podle něhož historie nikdy nemůže být objektivní. Je to,

jako by sociální historici se svou vášní pro rozebírání historických záznamů vykopali potenciálně smrtící jámu, v níž může docela zmizet i historie jako taková, historie jako vědecký obor.

Této trhliny v obranných valech historie se brzy zmocnila nová skupina kritiků, kteří si říkají postmodernisté a zpochybňují objektivitu sociálních věd mnohem všeobecněji. Kritika z jejich kruhů se přestala zabývat konkrétními odsudky ideologické podstaty americké historie nebo západní vědy a raději zahájila přímý útok na samotné základy historického a vědeckého poznání. Třebaže „postmodernismus“ začal být v nejnovějších válkách mezi tradicionalisty a jejich protivníky pojmem vpravdě všudypřítomným, ve skutečnosti jde o mimořádně nejasné označení.<sup>3</sup> Někdy to vypadá, že postmodernistou je dnes úplně každý, jindy se podle všeho všichni snaží tomuto označení vyhnout, protože se zdá být synonymem nihilismu a směšné afektovanosti. (Když na Jacquesa Derridu a Madonnu začnete pohlížet jako na dva postmodernisty, jistě pochopíte, v čem je s postmodernismem kříž.) Chceme-li se tedy dobrat nějaké definice postmodernismu, musíme se nejprve vypořádat se třemi souvisejícími termíny, totiž s „modernitou“, s „modernismem“ a s „poststrukturalismem“. Stručně shrnuto, modernita je moderní, průmyslový, městský životní styl, modernismus je umělecké a literární hnutí, jež se snaží zachytit podstatu tohoto nového životního stylu (jako příklad mohou sloužit mrakodrapy), a poststrukturalismus je teoretická kritika předpokladů, které modernita nalezla ve filosofii, umění a kritice od sedmáctého a osmáctého století.

Výraz „postmodernismus“ se poprvé prosadil v oblasti umění a zvláště v architektuře, a sice jako způsob, kterým bylo popisováno antimodernistické umění. Postmoderní architekti odmítali pragmatický, účelný a racionalistický funkcionalismus moderní architektury a dávali ve svých projektech přednost rozmarnějším, historičtějším a ne tak předvídatelným tvarům a liniím. Jak se užívání tohoto výrazu postupně šířilo i mimo oblast umění, začala se jím myslet všeobecněji kritika modernity jako soustavy předpokladů o průmyslových a technologických formách života. Podle definice uvedené v předchozím odstavci představuje modernita soustavu specificky západních konceptů, které se šíří od osmáctého století. Patří sem periodizace dějin (s rozdělením na starověk, středověk a novověk), v níž novověk neboli moderní doba znamená období, kdy rozum a věda oslavily triumf nad Pismem, tradicí a zvyklostmi. V srdci modernity je koncept svobodného jednání a svobodného poznání jednotlivce, který je s pomocí pokusů s to proniknout do tajemství přírody a jeho práce, spojená s prací jiných jednotlivců, může vytvořit nový, lepší svět.

Prvořadým úkolem postmodernistů bylo zpochybnit přesvědčení o objektivitě poznání a o stabilitě jazyka. Na tomto místě se nemůžeme hlouběji



zabývat teoriemi jazyka ani vylíčit proměnu poststrukturalismu ve všeobecnější formu postmoderní kulturní kritiky.<sup>4</sup> Místo toho se chceme soustředit na otázky, jež jsou dnes postmodernismem vznášeny a týkají se smyslu historie jako takové, stejně jako psaní historie. Naším cílem bude prokázat si schůdnou cestu mezi tradicionalistickými kritiky a postmodernisty. Na jedné straně budeme hájit význam objektivní a co nejvíce zahrnující historie, na straně druhé však uznáme také potřebu zkoumat kritická místa, kterých ani historie není ušetřena.

Postmodernismus problematizuje víru v pokrok, moderní periodizaci dějin a představu jednotlivce jako toho, kdo ví a jedná. Samotný koncept jednotlivce, jenž hraje ústřední roli jak v osvícenské filosofii lidských práv, tak i ve způsobech, kterými historici vykládají poslání Ameriky, se nyní ocitá v ohrožení, neboť postmodernisté zdůrazňují nevyhnutelné rozdrobení osobní totožnosti. Autorem jedné z nejpozoruhodnějších formulací takzvané smrti subjektu se stal Michael Foucault, který napsal, že koncept člověka je jen „vynálezem nedávného data“ a zanedlouho znovu zmizí „jako tvář nakreslená do písku na mořském břehu“.<sup>5</sup> Postmodernisté vyhlásují, že „já“ jednotlivce je ideologický konstrukt, mýtus šířený liberálními společnostmi, jejichž právní systémy závisí na konceptu odpovědnosti jednotlivce. Argumentují-li však proti takovému sjednocenému „já“ – postmodernisté v této souvislosti mluví o „subjektu“, aby tím ještě zdůraznili jeho nedostatek autonomie – zároveň (možná bezděky) podřívají předpoklady multikulturalismu. Bez identifikovatelného „já“ by nebyl žádný důvod dělat si starosti o různé kultury, etnickou hrdost a lidskou totožnost čelící útokům. Bez subjektu nemůže existovat ani žádná politika identity a žádná politika kulturního sebepotvrzování.

Základní metodou postmoderních kritiků historie je útok. Tito myslitelé se staví proti všemu, co modernita začala představovat, a tvrdí, že zkušenosti genocidy, světových válek, hospodářských krizí, znečišťování životního prostředí a hladomorů vrhly stín pochybnosti na nevyhnutelnost pokroku, osvícenství a rozum, i když přitom popírají, že by měl člověk přístup k nějakému jistému poznání právě těchto katastrof. Vlastně argumentují proti jistému poznání čehokoli. Postmodernisté zpochybňují nadřazenost naší přítomnosti a užitečnost všeobecných světových názorů, ať jsou křesťanské, marxistické či liberální. Jak to vyjádřil Foucault, pro ně „každá společnost má svůj režim pravdy, svou ‚všeobecnou politiku‘ pravdy.“<sup>6</sup> Žádná pravda mimo ideologii podle postmodernistů neexistuje.

Protože základy, na nichž už od osmnáctého století spočívá veškeré západní poznání, poskytla věda, dalo se očekávat, že kritické pozornosti postmodernistů nebude dlouho unikat. Jak vysvětlil jeden postmodernista, „věda

pro modernisty a strukturalisty představovala alfu a omegu; vědu pokládali za... nejvyšší danost modernity“.<sup>7</sup> Podle Foucaulta „ve společnostech, jako je ta naše, se ‚politická ekonomie‘ pravdy... soustřeďuje okolo určitého typu vědeckého diskursu a institucí, které jej tvoří; je cílem neustálých ekonomických a politických podnětů“.<sup>8</sup> Věda a technologie jsou z tohoto hlediska chápány jako neustále poháněné stranickými zájmy, které usilují o ustavení hegemonie. Nároky na objektivitu a pravdu, které vědci vznášejí, jsou součástí intelektuálního hospodářství, v němž je hledání pravdy charakterizováno nedostatkem a manipulací; je to mučivý podnik beznadějně uvězněný mezi jednotlivými diskursy, které jsou samy výsledkem působení předpojatých institucí.

Jiní postmodernisté si kladou otázku, jak by vůbec kognitivní metody vědy mohly být neutrální, když obecnější cíle vědců, kteří je užívají, figurují na různých sociálně-pohlavních, ideologických a politických agendách. Prohlašují, že důraz na objektivitu vědeckých faktů je ideologický konstrukt předkládaný samotnými vědci s cílem zamaskovat aktivní roli, kterou při hledání a utváření faktů sami sehrávají. Laboratoř je tudíž pro postmodernisty v první řadě místem, kde se střetávají mocenská spojení a politické postoje; jsou přesvědčeni, že tímto poznáním završili své úsilí „rozptýlit dřívější víry obklopující vědu“. Tvrdí, že v laboratoři se neodehrává „nic zvláštního, nic výjimečného, vlastně vůbec nic jakékoli kognitivní kvality“. Podle tohoto názoru jsou vědecké laboratoře zcela řízeny politickými agendami. Historikům a sociologům se paradoxně připisuje úloha zjistit, jak přesně došlo k tomu, že laboratoře získaly tak výrazný podíl na politické moci.<sup>9</sup>

Postmodernisté často slovo „skutečnost“ píší v uvozovkách, aby tak problematizovali ono „venku“ z častého slovního spojení „tam venku“. Podle nich totiž žádná skutečnost nikdy nemůže překonat diskurs, v němž je vyjadřována.<sup>10</sup> Vědci se mohou domnívat, že je ukázněné vědecké postupy užívané ve vědeckých laboratořích – zkoumání mikroskopy a dalekohledy – přibližují skutečnosti, ale tím jednoduše privilegují jazyk, kterým sami mluví, a technologie, jež sami vytváří.<sup>11</sup> Není asi třeba dodávat, že takové privilegování vedlo až k hrůzám našeho století. Podle této argumentační linie mívají obzvláště lidé na Západě velký sklon k domyšlivé představě, že skutečnost je neměnná a poznatelná.

Jak tento stručný přehled naznačuje, postmodernisté zatím nepřišli s žádnou jednotnou kritikou vědy. Někteří ji považují jednoduše za jednu z forem diskursu, která tudíž není nijak privilegovanější než kterákoli jiná forma, zatímco jiní jí připisují statut informací a tak ji oddělují od společnosti a od sporů o sociální poznání. Všeobecně vzato, postmoderní kritici obvykle věnují



větší část energie otázkám historie, především historie narativní, a dokonce ještě více pozornosti zaměřují na moderní ideu času. Příhodně pythickým způsobem upozornila jedna postmoderní kritička na blížící se dobu, kdy „se vypravovatelný čas realismu a jeho konsensus stanou nevypravovatelným časem postmoderního psaní“. To nezahrnuje nic menšího než „zmizení dějin“, předpověď provázenou příslibem, podle něhož „postmoderní svržení historického času“ dále ohrozí ideu lidských práv, definice vědeckých oborů, možnost reprezentace v politické sféře i v umění a informační funkce jazyka.<sup>12</sup> Tady se zdá být v sázce vskutku nemálo!

Podstata historické pravdy, objektivita a vyprávěcí forma historie, to všechno se stalo terčem, na nějž postmodernisté útočí. Ovládnutí času vykládají jen jako jeho svévolné uvalení na národy podřízené Západu, jako imperialistické historické vědomí; neposkytuje tedy žádný přístup k pravdivému vysvětlení, poznání ani porozumění. Ovládnutí faktů maskuje zlovolnou lest spočívající v povýšení mistra historika, který je – stejně jako idea autora či vědce – prostě jen smyšlenkou západní a kapitalistické představitosti. Navíc takové smyšlenky působí veliké škody. Podporují totiž nadvládu bílých západních mužů nad ženami, nad jinými rasami a nad jinými národy. V rámci postmoderního pohledu na historii Západu se pojem „totalitarismus“ nevztahuje na konkrétní režimy či vlády některých zemí, nýbrž na každou myslitelnou formu ovládnutí: „Historickými jmény tohoto totalitarismu s přívětivou tváří už nejsou Stalingrad či Normandie (a už vůbec ne Osvětim), nýbrž Dow Jonesův index z Wall Street a Nikkei index z Tokia“. Podle tohoto podání je dokonce i samotná idea rozvoje formou teroru a demokracie je prostě jen „diskrétnější“ než nacismus.<sup>13</sup>

Odkud se bere všechna ta zuřivost a negace? Lze ji vůbec brát vážně? Není nijak těžké porozumět, proč události, k nimž na světě od třicátých let došlo, vrhly na ideu nezadržitelného pokroku, již nám odkázalo osmnácté a devatenácté století, takový stín pochybnosti. Zkušenost dvacátého století ním ukazuje, že věda a technologie mohou být užity k budování táborů smrti a ke konstrukci atomových bomb právě tak snadno jako k osvětlování ulic, zvyšování výnosu plodin a prodloužení lidského života. Vždyť profesori historie byli zaměstnáváni nacistickými diktaturami, komunistickými režimy a pravcovými despoty stejně často jako demokratickými vládami. Vědecký obor známý jako historie není schopen ty, kdo se jím zabývají, oprostit od požadavků politiky, tak jako ani vědecká objektivita nikdy nezaručí, že výsledky vědy budou užity k dobrému. Pokrok může být mečem se dvěma ostřími.

I když všeobecné zdroje nespokojenosti s modernitou je dostatečně snadné určit, bývá už mnohem složitější sledovat logiku postmodernistických argu-

mentů a přesně stanovit jejich politickou agendu. Cíle postmodernistů se staly předmětem intenzivní debaty. Postmodernisté sice obvykle mívají sklon věřit, že všechno poznání je hluboce politické, jejich vlastní politika však bývá vyjádřena jen velice nejasně, většinou navíc jen ve formě kritiky, spíše než návrhů a doporučení. Jejich koncepty moci byly zpochybňovány, protože dva z jejich nejdůležitějších intelektuálních prapředků, totiž němečtí filosofové Friedrich Nietzsche a Martin Heidegger, se dopustili neblaze proslulých antidemokratických, protizápadních a antihumanistických výroků a byli spojováni, někdy právem a jindy nikoli, i s antisemitismem. Hitler opíral o Nietzscheho spisy svou nacistickou ideologii a Heidegger byl sám členem Nacionalně socialistické strany. Přestože většina teoretiků postmodernity protofašistické a antisemitské stránky Nietzscheho a Heideggerových prací jednoznačně odsoudila, nadále zůstávají pochybnosti, zda lze od sebe jednotlivé proudy jejich myšlení opravdu tak snadno oddělit.

Podle našeho mínění jsou postmodernisté hluboce frustrovanými intelektuály, kteří *en masse* odmítají marxismus, liberální humanismus, komunismus, kapitalismus a vůbec všechna očekávání osvobození. Trvají na tom, že všechny tyto vládnoucí ideologie jsou v podstatě totožné, protože všechny motivuje v první řadě snaha ukáznit a ovládnout občanstvo, a to vždy jménem vědy a pravdy. Žádná forma osvobození nemůže těmto parametrům kontroly uniknout. V mnohém smyslu je tudíž postmodernismus ironickým, a snad dokonce i zoufalým pohledem na svět, názorem, který ve své nejextrémnější podobě nabízí historii, jak byla dosud známa, jen docela nepatrnou roli. Na druhé straně přichází postmodernismus také s některými fascinujícími otázkami týkajícími se pravdy, objektivity a historie, nad nimiž dost dobře nelze jen tak mávnout rukou. Navíc sypou tyto otázky, dá-li se to tak vyjádřit, sůl do rány otevřené všeobecně uznávanou skutečností, že modely vědy a historie, které nám odkázalo devatenácté století, je neodkladně třeba znovu promyslet.

### Historický rodokmen postmodernismu

Nejdůležitějšími současnými apoštolý postmodernismu jsou dva francouzští filosofové Michael Foucault (1926–1984) a Jacques Derrida (1930). Většina postmodernistické kritiky se dá sledovat jejich prostřednictvím až k Nietzschemu a Heideggerovi. Tím se samozřejmě neříká, že by Foucault a Derrida museli nutně podporovat prohlášení každého, kdo sám sebe označuje za postmodernistu. Na tomto místě by jistě mohla být uvedena mnohá další (obvykle francouzská) jména, která na žádném čestném seznamu poststrukturalistických



## 8. KAPITOLA

## Budoucnost historie

Diskuse o budoucnosti historie se odvíjí od otázky, jak nejlépe uplatnit lidskou touhu po poznání. Tato touha se soustřeďuje v přesvědčení badatelů, že minulost nám může poodhalit některé stránky toho, co znamená být člověkem. Touha dotknout se minulosti je dychtivostí ovládnout čas, nalézt vlastní ukotvení ve světskosti a stát se tak organickou součástí vlastního historického kontextu tím, že studujeme historické kontexty, které předcházely. Vzhledem k bezprostřednosti této lidské vášně sehrává přítomnost při studiu minulosti vždy významnou úlohu. Současně prožívaná zkušenost mění otázku, které si historici kladou, uzavírá některé směry výzkumu, a jiné naopak nově inspiruje. Citlivost historiků na právě prožívaný okamžik je obzvláště patrná v dobách hlubokých a zásadních historických změn, jako jsou například ty, jejichž svědkem je svět našich dní.

Studená válka připoutala mezinárodní záležitosti k zahraniční politice Spojených států a Sovětského svazu. Po téměř půl století určovala totožnosti, prohlubovala úzkosti a odrážela se v každém intelektuálním podniku. To vše teď náhle skončilo. Budoucnost historie, tak jako i budoucnost téměř všeho ostatního na celém světě, si od nedávné doby lze představit mnoha způsoby, jež se od sebe dramaticky liší. Nová republika učenosti je možná, protože zákopová postavení, která vznikla na ošidném bitevním poli, lze nyní opustit díky tomu, že absolutismy se zhroutily a s nimi vzalo za své mnoho absolutistických prvků, jež tvořily součást západních demokracií. Myslet nově je nyní nejen možné, ale dokonce se to i vyžaduje. Jedna část tohoto nového myšlení bude zahrnovat také návrat k intelektuálnímu ohnisku západní zkušenosti od sedmnáctého století, totiž k vědeckému poznání a k jeho filosofickým základům, které získají nový život a budou znovu přeformulovány.

## Historie a věda po skončení studené války

Lze-li chápat rozmišky nedávné doby jako příznak budoucího vývoje, musí zavládnout všeobecná váhavost a jen málokomu se zřejmě bude chtít vstoupit do prostoru představivosti, který se zhroucením impérií studené války a jejich

ideologií otevřel. Čtyřicet let polarizovaly všude po celé zeměkouli nehybné kategorie pravice a levice veškeré uvažování o společnosti nejen mezi jednotlivými státy, nýbrž i uvnitř těch společností, které svobodu slova tolerovaly. Hranice v myšlení, které tak dlouho strážili sverepí ideologové, však ani dnes nebude snadné překračovat, třebaže strážní se už stáhli. Poněvadž se v tomto konfliktu bojovalo ideami právě tak rozhořčeně jako zbraněmi, lidé si budou svou vlastní mysl pečlivě hlídat ještě dlouho poté, co hrozba skutečného útoku pominula.

Nechť zmocnit se nově se otevírajícího prostoru je ve Spojených státech vidět na pravici i na levi, asi nejméně se s ním však tají obhájci statu quo, kterým budeme říkat tradicionalisté. Společenští kritici tohoto přesvědčení si velice naléhavě uvědomují, že jejich Amerika nyní čelí zbrusu novému souboru vážných ohrožení, a proto povstali na odpor proti široké škále nejružnějších iniciativ na poli vzdělání. Do jednoho pytle háží postmodernismus, multikulturalismus, a dokonce sociální historii – ty pro jejich kritiku představují jediný společný cíl. Zároveň podnikají mohutný útok proti všemu, co sami označují jako levicová poblouznění. V postmodernismu sice dokázali objevit některá slabá místa, avšak od střelby na jednotlivé terče se dnes už posunuli k totální válce proti všem projevům multikulturalismu a demokratické vysokoškolského života. List *The New York Times* uveřejnil placenou reklamu financovanou takzvaným Národním sdružením badatelů (NAS, *The National Association of Scholars*), která předkládá rozsáhlý rejstřík nežádoucích rysů současné reformy studijních plánů. Tento seznam zahrnuje například obohacování soupisů povinné četby o některá díla, jejichž autory jsou ženy a příslušníci různých etnických menšin, zavádění „záležitostí rasy, sociálního pohlaví a třídy“ na studijní programy seminářů, rozšiřování ženských a sociálně-pohlavních studií i zařazování seminářů z oborů ženských studií nebo studií etnických menšin mezi studijní povinnosti, které musí posluchači nižších ročníků splnit.<sup>1</sup>

V boji s těmito inovacemi se NAS zahalilo do potraného pláště vědecké objektivity a začalo kritizovat diverzifikaci studijních programů, protože je už svou podstatou polemická, jinak řečeno, dožadují se jí různé zájmové skupiny. Každá změna studijního programu, která je odpovědí na současné potřeby či tlaky, je ovšem podle této definice polemická. Tato organizace přijala za svůj přísně neutrální postoj a prohlašuje, že „multikulturní vzdělávání“ by nemělo být šířeno na náklady toho studia, jež kulturní hranice přesahuje,“ jako je například matematika, přírodní vědy nebo historie, které se podle názoru příslušníků tohoto sdružení pro „lidi různých ras, pohlaví ani kultur“ neliší.<sup>2</sup> Spojení historie s přírodními vědami, přírodních věd s matematikou



a následně všech dohromady s bezhodnotovou objektivitou je ovšem samo o sobě známou polemickou taktikou, která ve starých kulturních válkách aktivizovala badatele už od osmnáctého století. Nároky na věčnou platnost jistých pravd nelze jako takové přijímat bez rozmyšlení. Označují-li tradicionalisté každého, kdo by snad chtěl sestavovat revidované studijní plány a kánony, za politicky motivovaného, snaží se tím uchránit studijní plány před zkoumáním, jemuž jsou v současnosti podrobovány. Mrtvá ruka minulosti je v tomto případě používána k tomu, aby se jí umlčely hlasy přítomnosti.

Hrozba kulturního relativismu vedla tradicionalisty k tomu, aby mezi programy, jimž odporují, hledali paralelní rysy a sjednotili tak své úsilí v rámci kampaně na obranu starého statu quo. Podle jejich mínění dnes univerzity „vyhošťují“ Homéra, Aristotela a Shakespeara (semináře z těchto autorů přestaly být řazeny mezi povinné), protože jejich profesori už nevěří v žádné zásady. Tradicionalistickou rétorikou proniká jazyk politiky. Tvrdí se, že nahrazují-li akademičtí vedoucí představitelé studium Homérových eposů třeba příběhy o guatemalských Indiánkách, jen se tím zbaběle podbízejí rostoucímu počtu žen a příslušníků etnických menšin mezi studenty. Taková cílevědomí ničitelé úctyhodných západních studijních programů údajně vyznávají názor, podle něhož jsou si všechny kulturní hodnoty rovny. Jak to vyjádřil jeden z tradicionalistů, veškeré žádosti o rozšíření studijních programů a diverzifikaci profesorských sborů v sobě implicitně skrývají „popření jakékoli schopnosti vzdělání rozlišovat smysluplně mezi platnými a neplatnými nároky“.<sup>3</sup> Politolog Thomas Pangle, který svou pozornost zaměřil na nezápadní studijní texty, popsal myslí autorů nově předepisovaných studijních plánů jako „znevolečně se sebou samými pohrdajícími intelektuálními rámci vykonstruovanými evropskými levičáky poválečného období“.<sup>4</sup>

Tradicionalisté vyhlašují, že společné působení postmodernismu, takzvané afirmativní akce a reformy studijních plánů vedlo k nynějšímu stavu, kdy na univerzitách vládne kulturní relativismus a jeho logický důsledek, kterým je mravní nihilismus. Vysokých škol se zmocnili „arogantní a často filištínští kritici, kteří k dílům minulosti přistupují zhruba tak, jako patolog přistupuje k mrtvolám roznašečů moru“.<sup>5</sup> Taková „filištínští kritici“ jsou podle tradicionalistů naplnění hořkou nenávistí k západní civilizaci a co je ještě horší, snaží se rovnost uzákonit, místo aby si ji vymohli vlastní tvrdou prací. „Radikálové v akademických talárech“, kteří dnes přetvářejí školy národa, ohrožují podle této kritiky koncept hodnoty jako takové.

Tím, že tradicionalisté do jednoho pytle bez rozlišení strkají afirmativní akci, reformu studijních programů a rozmanité směry filosofického skepticismu, chápou se účinné strategie, která člověku znepokojivě připomíná ideologické

pochodové jednotky z dob studené války. Přehnaně zveličují vliv, který postmodernisté na půdě amerických univerzit skutečně mají, a z politické korektnosti vytvářejí nový národní strašák. Když – tak jako Thomas Pangle – píše o „oslabujícím relativismu, jenž nyní zapouští jedovaté kořeny v kolektivním vědomí západních demokracií“ a jedním dechem zároveň doporučují nauky papeže Jana Pavla II. a „všechno, co představuje“, do myslí čtenáře se začnou vkrádat obavy, aby ještě „oslabující relativismus“ v atmosféře všeobecného nástupu „studeno-válečnické“ bojovnosti nezaujal postavení komunismu jako nezbytného nepřítele spravedlivých.<sup>6</sup>

Jak funguje logika studené války, vidíme nejlépe v knize Dineshe D'Souzy *Neliberální vzdělání (Illiberal Education)*. D'Souza zde rozhodnutí jedné americké univerzity přijímat do profesorského sboru postmodernisty výslovně spojuje s politikou afirmativní akce, poněvadž jedno i druhé podřívá samotný „koncept měřítek hodnoty“.<sup>7</sup> Hledání vědeckých pracovníků s konkrétní specializací je zde spojeno s ústupem oddanosti kvalitě, který je pro změnu vylíčen jako nevyhnutelný důsledek reformy tradičních studijních plánů a cílevědomé snahy přijímat na školy etnicky různorodé vyučující. Podle tohoto chápání věci je postmodernismus přivázan jako řinčící plechovka k ocasu multikulturalismu, ovšem tento druhý termín nyní představuje nejrůznější změny amerického vzdělávacího systému. Jsou-li postmodernisté vysloveně rudí, pak multikulturalisté musí být alespoň růžoví a kulturní relativisté světle fialoví; tak či onak, všem jde o to přibarvit naše vnímání úspěchů západní kultury.

Stejně jako dlouhá řada poválečných ideologů na pravici i na levičice politického spektra dopouštějí se rovněž tradicionalisté podvodných logických vývodů. Poukazují na nejkrajnější názory některých postmodernistů s cílem znevážit všechny kritiky statu quo. Předstírají, že ty nejméně promyšlené výroky některých reformátorů studijních plánů reprezentují veškeré úsilí o demokratizaci univerzit. Tvrdí, že podporují svobodu, ale ve skutečnosti káží spíše zastaralou formu absolutismu, podle něhož vědecká neutralita přesahuje lidské jednání. Působí dojemem, jako by se zastávali větší otevřenosti, ale ve skutečnosti volají po návratu k dobám minulým, kdy pravda byla absolutní a nesouhlas posuzovali takoví jako oni.

Ve válce se vedou útoky, kdežto je-li mír, jde o to nalézt společnou půdu. Z marxismu, liberalismu, a dokonce i z postmodernismu, třebaže ten původně představoval spíše třetí cestu, se staly zbraně myšlenkového ovládnutí spíše než nástroje rozboru, poněvadž studená válka zpolitizovala veškeré sociální myšlení. Je samozřejmé, že kategorie jako levice a pravice jsou mnohem starší než studená válka a bojové linie tak lze nově ustavit podél nových



hranic, jde-li veřejně vystupujícím komentátorům spíše o boj než o myšlení. Jejich dědici se mohou těšit příslibu míru jen tehdy, dokáží-li válečné zvyklosti opustit.

Přestože tato kniha argumentuje proti představě, že by historie, věda a vůbec všechny snahy zevšeobecnit pravdu skončily neúspěchem – jak hlásají postmodernisté a jak se obávají tradicionalisté – vychází z předpokladu, že západní myšlení zabývající se poznáním prošlo v nedávné době závažnou proměnou. Tato proměna byla urychlena koncem studené války a dnes ovlivňuje způsob, jak Američané chápou svou národní historii, měřítko pravdy a objektivitu, historickou pravdu a humanitní vědy všeobecně. Na konci dvacátého století začíná být očividné, že si snad každý vědecký obor musí najít nové definice pravdy a objektivitu. Dnes lidé zcela právem zpochybňují právě ty hodnoty vědy devatenáctého století, které doprovázely institucionalizaci historie a spolu s ní i jednoduché ztotožnění modernity s pokrokem.

Relativisté i tradicionalisté sešli z cesty ruku v ruce, a to ve svých rozbořech podstaty současné krize. Základní příčinou této krize poznání je zhroucení všech front intelektuálního a politického absolutismu. Stejně jako se všude po celé zeměkouli hroučí jedna totalitní vláda za druhou a je nahrazována demokratickým politickým společenstvím, tak rovněž absolutistické nároky poznání krok za krokem ustupují nutnosti uzнат mnohost stanovisek a jejich význam v procesu tvorby poznání. Ve velmi zásadním smyslu lze navíc říci, že pohřbení víry, podle níž definice poznání lidstva lze stanovit jednou a provždy, je pro demokracii stejně důležité jako odstranění autokratických vládců.

Máme-li příležitost zkoumat hledání pravdy v dějinách bez svěřací kazajky, již nám vnucovala studená válka, vidíme, že pro ideologie jak na pravici, tak i na levici je nyní v sázce méně. Nedá se ovšem říci, že by hledání pravdy bylo v důsledku toho méně strhující. V minulosti byla většina pravd v rámci intelektuálních tradic moderního Západu, ať už se týkaly přírody či společnosti, vyjádřena jazykem vědy. Ještě dlouho do našeho století se udržel stav, kdy věda v představitivosti širší veřejnosti jakoby mávnutím kouzelného proutku vyvolávala pravdy, které byly velice uklidňující a zároveň také mravně posilující. I když dnes nespíš jen málokdo pochybuje o tom, že věda tím, jak prokazuje své panství nad přírodou, ztělesňuje stále větší a větší moc, většina lidí na Západě začala představu, podle níž věda automaticky přispívá k pokroku, zpochybňovat. Právem mají obavy z vojenského zneužití, jemuž západní věda nedokázala uniknout, a s odporem pohlížejí na to, jak snadno se vědci stali služebníky těch nejnesnesitelnějších vlád světa. Ke konci dvacátého století už s sebou přidavné jméno „vědecký“ nese koncept moci bez jakékoli zaručené dobrotivosti.

Ve čtyřicátých letech dvacátého století se v rámci všeobecného úsilí porazit nacismus věda stala jednou z opor militarizovaného státu. Věda vstoupila do služeb války v doposud nikdy nevidané míře. Navzdory poválečným varováním vědců a státníků, jako byli James Conant či Dwight D. Eisenhower, který se ve svém posledním prezidentském projevu z roku 1961 zmiňoval dosti zlověstně o „vojensko-průmyslovém komplexu“, si vedoucí představitelé vědecké komunity uchovali těsné vztahy s představiteli armády i v dalších letech. Federální financování lákalo jednu univerzitu za druhou, jakož i bezmála nekonečnou řadu laboratoří. S nárůstem výdajů na zbrojení v osmdesátých letech dokonce náklady na vojenský výzkum a vývoj (v konstantních dolarech) převýšily úroveň běžnou v polovině let šedesátých.<sup>8</sup> Dokonce i fyzika, svého času považovaná za vůbec nejteoretičtější obor, nejabstraktnější a díky tomu i nejbezhodnotovější ze všech vědeckých disciplín, začala být zcela bezprecedentně užitečná a v souvislosti s tím začal také obrovský počet fyziků ve službách národní bezpečnosti pracovat na vývoji vojenských technologií.<sup>9</sup>

Vzhledem k takovému spojení mezi vědou a válčnictvím bude třeba znovu upozornit na významný aspekt minulosti, který dnes upadl poněkud v zapomnění. Osvícenská kampaň za nahrazení klerikální učenosti vědeckým poznáním nám jako dědictví odkázala důraz na to, že každé intelektuální zkoumání musí vždy být otevřené, svobodné a světské. Tato trojice předpokladů podmiňovala hledání pravdy. V osmnáctém století vyznačili reformátoři veřejný prostor, kde mohla krásná umění a vědy svobodně kvést; byla to oblast mezi sférou úřední pravomoci a soukromím rodiny. Členové nově ustavené a prozatím ještě poměrně omezené gramotné veřejnosti promlouvali hned od počátku v dobrovolných sdruženích, která zahrnovala vědecké společnosti, kluby čtenářů, salóny, reformní sdružení i zednářské lóže, a vyjadřovali se velice dychtivě k veškerým aktuálním otázkám své doby. Četli, konverzovali spolu, studovali a prostřednictvím pamfletů, traktátů a románů uplatňovali své nově osvojené kritické schopnosti na problémy tak naléhavé, jako byla například bezohledná moc oligarchií a zkorumpovanost soudních dvorů. Romanopisci, novináři, vydavatelé i tajní přispěvatelé – ti, kterým šlo v první řadě o peníze, stejně jako idealisté mezi nimi – vytvořili novou říši fyzicky situovanou v soukromí salónů i ve veřejných kavárnách. Největšího ocenění se jejich ideálům otevřenosti dostalo mezi revolucionáři, ale vlastně podporovali tito lidé každý pokrok, novátorským užíváním mechaniky počínaje a aktuálním úsilím o ochranu životního prostředí konče. Jen díky tomuto lidskému podhoubí bylo možné chápat praktikování vědy – a vlastně i intelektuální život vůbec – jako jednu z forem ctnostného života. Svoboda čtení a myšlení tak připravovala půdu ostatním svobodám – ústavám, chartám



nebo vyhlášením práv – bez nichž by si uprostřed represí a nespravedlnosti tehdejšího světa nikdo nedokázal ideje svobody nebo všeobecně podporované rovnosti ani představit.

Sotva může být něco vzdálenější dnešnímu pohledu na vědu, jak jej vytvářejí národní vědecká pracoviště, která podléhají režimu přísného utajení, takže se na ně dostanete, až když překonáte několikanásobnou bezpečnostní kontrolu. Cenzoři studené války, tyrani a špehové staré osvěcenské dědictví cílevědomě potlačovali, pokud přímo neusilovali o jeho odstranění; odolávat jejich náporu tudíž vyžadovalo nepřestávající úsilí. Počínaje Andrejem Sacharovem a konče špatně placenými učiteli městských škol jsme dnes všichni obětmi tohoto zápolení a všichni máme co získat, bude-li zajištěn rozvoj vědě, které se nebude skrývat před kontrolou veřejnosti. Kritici současné vědy odhalili případy naprosto šokujícího zanedbávání vědeckého vzdělání žen i sociálně-pohlavních předsudků uplatňujících se v západní vědě a výzkumných programech. Jiní kritici, převážně jiného než západního etnického původu, zase upozornili na to, že západní vědci mívají zřídka chuť poučit se od jiných systémů poznání.<sup>10</sup> Takové stránky současného stavu věci v době po skončení studené války vážně komplikují opětovné ustavení republiky učenců. Dědictví vědy z dob studené války rovněž pomáhá vysvětlit cynismus, někdy snad i nihilismus a nepochybně intelektuální relativismus, s nímž se setkává dokonce i pouhá zmínka o pravdě a objektivitě.

Dnes nikdo nemá zájem vrátit se do devatenáctého století k absolutistickému chápání toho, co znamená „být vědecký“ – a navíc to samozřejmě ani není možné; většina badatelů v humanitních i v přírodovědných oborech však stále chce uznávat některá konkrétní dobra, jež lze z vědecké revoluce odvozovat. Většina vědců a filosofů vědy zůstává i nadále realisty – jinak řečeno, myslí si, že mezi experimentálními metodami a teoretickými tvrzeními může sice občas panovat značný nesoulad, přesto však toho společně říkají o přírodě dost, abychom se mohli přiblížit tomu, co v ní skutečně je.<sup>11</sup> Zkoumání sociálních vědců stále mají mnoho společného s výzkumy, jimiž se zabývají přírodovědci. Bádání nad přírodou i společností jsou svázána se svou dobou a bývají vypracována v konkrétním společenském kontextu: všechna si vybírají doklady, jež pak podrobují zkoumání, a všechna tudíž vyžadují neustálou reformu, protože vědci, kteří se jimi zabývají, mohou snadno uplatnit své sociálně-pohlavní, třídní a kulturní předsudky. I tak jistě mohou vytvářet funkční pravdy – a v případě přírodních věd mohou dokonce tyto pravdy svou opakovatelností a předvídatelností připomínat zákony. Navzdory těmto původním paralelním rysům přírodní a společenské vědy se na vědu v posledních padesáti letech začalo pohlížet způsobem radikálně odlišným od toho, který bývá

vyhrazen humanistickým bádáním. Kdyby jedinými určujícími faktory úspěchu při hledání pravdy byly dostupné finanční zdroje, ani by nebylo divu.

Badatelé, kteří pracují v archivech, knihovnách a různých historických laboratořích se zaměřením na ústně předávané historie (a tudíž daleko od materiální přírody), musí vynaložit veliké úsilí, aby nepodlehli pokušení přijmout radikální rozhodnutí s vědeckými metodami jako skutečnost, s níž se prostě musí smířit. Snad bude snazší tomuto pokušení odolávat, pokud si vědci, historici a filosofové uvědomí, že problém pravdy – její nalézání, přesvědčování druhých, aby uznali, že pravda byla skutečně nalezena, a nakonec jednoho dne potřeba ji zrevidovat – byl významně zkomplikován studenou válkou, přesněji řečeno rolí, již počínaje rokem 1945 sehrávalo to, co se označuje jako „velká věda“, ve službě vojensko-průmyslového komplexu. Říci, že fyzika je prostě příliš rafinovaná a komplikovaná, to k vysvětlení vzdálenosti, a dokonce i nepřátelství mezi vědeckým poznáním a učeností, jejímž předmětem je lidstvo a společnost, nepostačuje. Při poznávání a zkoumání takových poválečných vývojových trendů může historické poznání poskytnout cennou pomoc.

Naděje na budoucí ustavení republiky učenců se odvozuje ze schopnosti humanitních věd předložit kritiku jak věd přírodních, tak i sebe sama. Historici a stejně i sociologové vědy a technologie jsou stále více s to dokládat, jaký vliv měla studená válka na přírodní vědy. Tak jako lékaři nikdy nemohou dostatečně dobře vyšetřit sami sebe, mohou mít i historici potíže s přesným určením, jak ideologická válka posledních čtyřiceti let ovlivnila praxi historie samotné. Když se to tak vezme, rezignace na objektivitu jako ideál může mít něco společného i se skutečností, že většina dnes píšících historiků musela strávit své profesionální kariéry zcela ve stínu studené války. Je nejvyšší čas vylézt ze zákopů.

Badatelské úsilí poválečné generace vedlo k uznání sociální konstrukce poznání, jež se opíralo o dobré argumenty a solidní historické zakořenění. Cynici si myslí, že tento přístup k poznání dokazuje v každém oboru lidské vzdělanosti všudypřítomnost ideologií – ne pravdy. Nejsou schopni pochopit skutečné poselství, které sociální přístup k utváření poznání nabízí, totiž že vědecká práce je vždy nutně společenské povahy. Systém přezkoumávání poznání ve společenství sobě rovných, nijak neskrývané odkazy na jiná díla, plně veřejné výměny názorů, opakování experimentů a dokumenty doložitelný výzkum – a to vše za pomoci mezinárodní komunikace a rozšířené svobody od jakékoli cenzury – činí objektivní poznání možným. Výzkumné programy je třeba obhajovat, a jejich výsledky podrobovat neustálým zkouškám. Ty zahrnují i sociální procesy, jež po sobě zanechávají stopy zakódované ve výsledném poznání, což ovšem činí nezbytným, aby zděděné poznání bylo ještě



pozorněji dekodováno.<sup>12</sup> Úřední utajování a pseudoautoritářské způsoby vědy financované velkým kapitálem dále mrzačí stav přírodních věd právě tak spolehlivě, jako ústup k relativismu podryvá vůli poznávat v oblasti věd humanitních. Tím, že relativismus prohlašuje poznání jen za vedlejší produkt postavení mluvčího, proměňuje každou skupinu, v níž zavládne nějaký konsensus, v samostatný vesmír. Zároveň také šíří představu, že pravdy se prostě jen objevují v situaci, v níž se někdo náhodou nachází, anebo se vynořují z jazyka, který někdo náhodou používá. Relativismus umožňuje, aby mezi badateli vládla duševní segregace, a privileguje ironický diskurs; tento důsledek se nijak zvlášť neliší od stavu, kdy vědecké publikace směřují čistě k lidem, kterým bezpečnostní složky udělily příslušná povolení.

Pokud poznání a diskursy, jež skrze ně vznikají, usnadňují přístup k moci, otázka, kdo má k takovému poznání přístup, nabývá klíčového významu. Tak jako je nyní nezbytně nutné, aby byly zbořeny všechny hradby omezující svobodný přístup k poznání přírodních věd, musí se změnit i přístupnost historie pro různé etnické skupiny v rámci tohoto národa. Demokratické praktiky v žádném případě poznání ani nerozřezávají, ani nepřekrucují: ve skutečnosti podporují a posilují pravdy, jež jsou předkládány už od osmnáctého století. Požadavek, aby veškeré bádání bylo otevřené, se vrací ke klíčovému období západních dějin, k významu zásadního dědictví osvícenství, ke svobodě rozmlouvat s druhými a k fóru, kterým je občanská společnost, jež pravdu činí možnou.

Dočká-li se veřejná sféra opětovného oživení, nastane také pro historii období nového rozkvětu. Dojde k tomu – alespoň podle našeho mínění – proto, že relativismus a intelektuální přístupy, které k němu přispívají, časem ustoupí, stáhnou se ze scény a s nimi zmizí i odcizení vzniklé ve všeobecné strnulosti způsobené studenou válkou. Také výroky tradicionalistických kritiků akademické demokratizace budou znít čím dál tím více jako výstřední chór mumlající kdesi v zákulisí popěvky z dob studené války.

Od osmnáctého století závisí na Západě úspěch každého reformního hnutí na existenci poměrně nespoutané a necenzurované sféry veřejného diskursu. V sedmáctém století bylo zapotřebí tvrdě si tento prostor kousek po kousku vybojovat a teprve postupně se dařilo vyrvat ho z rukou církevních a vládních úředníků, jejichž cenzura tvrdě umlčovala zvědavost a údiv nad přírodou i nad lidskou společností. Vědeckému a technologickému poznání se dařilo díky úspěchům v boji za svobodu tisku a shromažďování, v dlouhém období studené války se však významné části vědeckého poznání staly výhradním vlastnictvím bezpečnostních složek států. Rozsáhlé oblasti vědeckého bádání byly a stále ještě jsou utvářeny potřebou obrany a světové nadvlády, spíše než

ohledy rázu humanitárního. Je ironií, že právě tato izolace usnadnila ústup od vědy, který provedli humanisté pod hlavičkou „obratu k jazyku“. Údiv, který dříve věda ve studentech vzbuzovala, bývá dnes nahrazen spíše pocitem nudy, z něhož dost možná vyplývá, že autoritářský styl, jímž byla dříve většina vědy vyučována, lze vystopovat až k „velké vědě“ a jejímu poválečnému spojení s potřebami armády.<sup>13</sup>

Je-li vědecké poznání haleno neproniknutelnou rouškou tajemství, bývá-li přehlíženo a stává-li se terčem urážek nebo předmětem relativizace, výsledkem bude trivializace toho, co v západních kulturách odedávna hraje ústřední roli. Snad se tak děje v důsledku vývoje historie vědy jakožto samostatného oboru, ale vyučování všeobecné historie dnes téměř zcela ignoruje vědeckou část společenského života, tedy právě sféru, v níž mohou lidé ještě stále projevat údiv nad přírodou a nasazovat své síly s cílem uspokojit svou vzrušenou vědeckou zvědavost. Hloubka propasti oddělující přírodní vědy od humanitních oborů dnes působí jako překážka bránící obnově jedněch i druhých. Pokud je historie konkrétních specializovaných oblastí poznání ponechána v rukou nejrůznějších podoborů, může to být v pořádku, co se týče historie hudby či umění – ačkoli i v těchto případech tím všeobecné historické poznání ztrácí životně důležitou součást lidského ducha – pokud se ovšem takový statut připisuje i vědě a technologii v rámci této konkrétní kultury, odřezáváme tím sami sebe od svého hlavního kořene. Naučit vědu zkoumat své vlastní předsudky, tak jako své vlastní pravdy, a také svou aroganci, nejen svou eleganci, to by obohatilo veřejnost a stejně tak i vědce přírodních i humanitních oborů, protože jedni i druhí se podílejí na obdobných systémech konstrukce poznání a všichni dohromady závisí na životnosti občanské společnosti, neboť právě z tohoto pramene čerpají přísnost, originalitu a soutěživost svých teorií i svých praxí. Kdekoli demokratické ideály a praktiky zakolísaly buď v rámci společenskovední komunity, nebo mezi přírodovědci, jejich kritici právem zvoní na poplach a vyhláší potřebu obnovy republiky učeni.

### Pragmatismus, praktický rozum a veřejná sféra

Demokratická historická praxe, kterou podporujeme, se neobejde bez filosofického zakořenění slučitelného s tím, co historie prohlašuje. Toto zakořenění nacházíme v kombinaci praktického realismu a pragmatismu, tedy v epistemologickém stanovisku, jež tvrdí, že lidské vnímání světa má nějaký vztah k tomuto světu jako takovému a že naše standardy sice mohou být všehovšudy historickými produkty, přesto však lze rozlišovat mezi platnými a neplatnými